

מכתלי בית הדין

תשובות אקטואליות
בענייני חושן משפט

גיליון קנ"ג, תשפ"א

משולחנו של הגאון
רבי מנחם מנדל
פומרנץ שליט"א
ריש מתיבתא 'עוז והדר'

מסיבת הסיום והעגלה שניזוקה

אוטובוס הבחורים לתפילה מיוחדת, התקשרו ראובן ושמעון אל הגמ"ח ונתנו התראה כפי שסיכמו, לקראת בואם. בינתיים הלך ראובן "לארגן" את עגלת המשא של הישיבה. הוא מצא אותה מהר מאד ככולה כרגיל במקומה אל גדר חצר הישיבה האחורית. תקוותו הייתה שימצא בקלות את אבי, אב הבית, ושהאחרון יחרוג הפעם ממנהגו ובשל הצורך הרחוק שהתעורר, יניח לו לקחת את העגלה ולהשתמש בה לצורך הובלת ה'בוקסות'. אך 'הנער איננו'. אחראי התחזוקה שענה לטלפון הבהול שלהם, הבהיר להם שאין לו את המפתחות למנעול החדש, ומחסנאי המטבח חשש לתת להם להשתמש בעותק המפתח שלו בלי אישור מאב הבית, ואילו האחרון נעלם וגם הטלפון שלו לא היה זמין.

אך לא לחינם נמנה ראובן על צוות הארגון המצומצם, בעל תושיה שכמותו, נזכר לפתע כי בעת שעבר על פני חדרו של אבי באזור המשרדים שבשישיבה, ראה את חלון החדר פתוח מעט. המרחק בין מחשבה למעשה אצל ראובן היה קצר מאד, וכעבור כעשר דקות כבר סגר אחריו את חלון חדרו של אב הבית, ובכיסו המפתח. הוא שחרר את העגלה, הניח לשמעון להתחיל ללכת עמה לכיוון ביתו של בעל הגמ"ח, כשהוא חוזר על עקבותיו ומשיב את המפתח למקומו.

בעודו מנסה להדביק את קצב צעדיו הנמרץ של שמעון, ראה אותו מוביל את העגלה במהירות. בהגיעו אל שפת הכביש, דילג שמעון עם העגלה בתנופה על פני מדרגת המדרכה, אך הנחיתה לא הייתה מוצלחת. נשמע קול מעיכת מתכת, וגלגל שחור עבה נשר מן העגלה והתחיל לעשות את הדרך ההפוכה במורד הרחוב.

עוד ראובן מנהל מדרף אחרי הגלגל הסורר, וכבר היה

שנים של לימוד בצוותא, כתף אל כתף, בחום ובקור, והנה הגיעו ימי פרידה. שנת הלימודים הסתיימה ובליל י"ב אב, לאחר תפילה משותפת, ישבו כל בני השיעור הגבוה של ישיבת 'ותן בנו' אל אולם חדר האוכל של הישיבה למסיבה משותפת אחרונה, הלא היא מסיבת הסיום המסורתית שנערכת מדי שנה בימים אלו לכבוד מסיימי הישיבה קטנה' הממשיכים בדרכם אל היכלי הישיבות הגדולות.

ראובן ושמעון, הצמד הנמרץ, שזכה להערכת ואישור ההנהלה הרוחנית של הישיבה, נבחרו לשמחתם כמארגני סעודת הסיום המכובדת, והם תכננו את ההפקה המושלמת עד השורה התחונה. חדר האוכל כבר היה ערוך, דברי דפוס מיוחדים שעיצבו והפיקו במיוחד בשביל האירוע עיטרו את קירות האולם ושיוו לכל העניין מראה של אירוע מקצועי עם תפאורה שלא הייתה מביישת אמרגן מקצועי.

המיקרופון הוצב אל מול פודיום מהודר לצד שולחן הרבנים, גגן ובו שירים שקטים שינעימו את האירוע הוכן זה מכבר, עוד לפני 'בין המצרים', ומערכת הגברה משוכללת שהביא אחד הבחורים הייתה אמונה על התקשורת בין המיקרופון והרמקולים. אלו האחרונים היו אמורים להילקח מגמ"ח בערב האירוע כדי לחסוך בעלויות.

כפי שסוכם עם בעלי הגמ"ח, ששכן במרחק שני רחובות מן הישיבה, ישלמו לו הבחורים 200 שקלים עבור השאלת/שכירת ארבע 'בוקסות', לפי מחיר של 50 ₪ לערב עבור כל יחידה. וההובלה תיעשה בידיהם באמצעות עגלה וכדומה, כדי לחסוך בעלויות. ואכן, כשעתיים לפני האירוע, מיד עם צאת

ב. האם ראובן נחשב שותף לנזק כמזיק בידיים ו'גרמי'

בתרומת הדשן (סימן שטו) התברר משפטם של ראובן ושמעון, חותן וחתנו שהתגלע ביניהם סכסוך על רקע ממוני. ידע שמעון על מנהרה שניתן לחדור דרכה לחנותו של המיו שבה הסתיר 'הון עתיק', והעמיד על פתחה את לוי שהיה מפורסם בעיר כגנב מדופלם. ההמשך היה צפוי, לוי חדר לחנות ונעלם לאחר שהניח את ידיו על ממון בשווי ג' מאות זהובים. עם התברר הרקע לגניבה, תבע ראובן את שמעון חתנו על הנזק שנגרם לו.

בתשובתו האריך התרומת הדשן להבחין בין 'דינא דגרמי' שבו אנו נוקטים להלכה (סימן שפו סעיף א) כרבי מאיר שחייב לשלם, ובין 'גרמא בנזקין' שבה נוקטים אנו שאף שהדבר אסור, מכל מקום פטור מלשלם: הבחנה אחת היא שכאשר המזיק עושה בעצמו את ההיזק לממון חברו והיזקו ברור נחשב הדבר לגרמי, ואם לא כך הוא הרי זו גרמא. והבחנה שניה היא שכשהנזק נעשה מיד כתוצאה ממעשהו של המזיק הרי זה גרמי, אך אם הוא נעשה רק לאחר מכן כפועל יוצא הרי הוא גרמא.

לפי הבחנות אלו, העלה התרומת הדשן לפטור את שמעון מלשלם לחמיו ראובן על אובדן מאות הזהובים בידי לוי הגנב. העובדה שגילה ללוי את דרך הגישה אל החנות, אינה גרועה יותר משיסוי כלב או נחש שלגביהם אנו נוקטים (בבא קמא נו). שהמשסה אותם בחברו פטור מדין גרמא שכן לא ברי היזקו. ואף שמצאנו לגבי מראה ממון ישראל לגוי שחייב (סימן שפח סעיף ה) זהו מחמת אומדן טבע הגוי שאינו מרחם ויצרו תקיף עליו לשלוח יד בישראל ובממונם ולכן הדבר כברי היזקא, אבל גנב יהודי אף שמפורסם לכל בגניבותיו, עדיין יכול להיות שיהרהר בתשובה בלבו ולא יגנוב וכמו שמצאנו לגבי קידושין (קידושין מט): שהמקדש את האשה 'על מנת שאני צדיק' מקודשת אפילו אם הוא רשע גמור, שמא הרהר בלבו לעשות תשובה. ואף ששם הדבר נובע מחומרת אשת איש, מכל מקום מאחר שקיימת אפשרות כזו, שוב אין זה בכלל 'ברי היזקא' ויצא הדבר מכלל דינא דגרמי.

וגם ודאי אין הדבר נחשב שעשה המזיק (שמעון) מעשה בגוף הדבר הניזק, ולכן לפי כל ההבחנות בין גרמי לגרמא, נמצא ששמעון החתן, אף שחטא והחטיא, אינו אלא מזיק בגרמא ופטור מלשלם.

כמוכן שגם במקרה שלפנינו, בטלה הזיקה שבין מסירת המפתח מידי ראובן לשמעון ובין מעשה הגניבה של נטילת העגלה כ'שואל שלא מדעת' והוצאתה אל מחוץ לחצר הישיבה. שמעון הרי הוא ישראל בר דעת, ויכול היה להימלך בדעתו ולהחליט שלא להשתמש בעגלה בלי רשות, כך שאין לקיחת העגלה פועל יוצא מידי ממעשהו של ראובן.

ואך יתכן שיש כאן חיוב לצאת ידי שמים מדין גרמא. בחיובים של לצאת ידי שמים יש חיוב ממון גמור אלא שאין

ברור לשמעון שהם הסתכנו. הנזק הוא בלתי הפיך, ציר הגלגל רוסק לחלוטין וצידיו התעקמו ונתלשו כך שהעגלה כולה יצאה מכלל שימוש. בלית ברירה, רצו השניים פעמיים הלך ושוב אל הגמ"ח והביאו את הבוקסות לאולם המסיבה כמו יריהם. לאחר מכן שבו אל אזור התאונה וגררו את שכרי העגלה לחצר הישיבה האחורית. יטפלו בה אחר כך.

ניגון אחרון. ולאחריו דברי תורה מראש הישיבה שהסתיימו בהערכה רבה בשם כל בני הישיבה והצוות לשני המארגנים של הערב המוצלח. האורות כבו אט אט, הקהל התפורר, והשניים נבוכים ניגשו אל ראש הישיבה וסיפרו את כל שאירע. הדבר האחרון שהם רוצים הוא להזיק את הישיבה שכה אהבו, ולכן סיכמו עם ראש הישיבה שייגש לברר את דבר ההלכה בנושא זה, האם יש לחייב את הבחורים הנמרצים הללו שכל כוונתם הייתה לתועלת? ואם כן, בכמה ניתן לחייבם?

עיקרי הנושא בהלכה

א. האם מוסר המפתח נחשב 'גנב'

תחילה נעסוק בחלקו של ראובן בפרשה. נטילת העגלה בלא רשות מחצר הישיבה, על אף הכוונות הטובות, היא למעשה שאלה-שלא-מדעת הנחשבת כמעשה גזילה לכל דבר. אך דווקא ראובן שהתפרץ לחדרו של אב הבית ונטל משם את המפתח שאיפשר להוציא את העגלה לדרכה האחרונה, לא עשה שום מעשה וקנין גזילה.

אף שלגבי מקח וממכר מצאנו בגמרא (בבא קמא נא): שמסירת מפתח קונה בעת מכירת בית, ועל כך הוסיף המדרכי (בבא קמא סימן נד) שמסירת מפתח מועילה גם במוכר או שוכר סחורה המונחת בבית, שנקנית אגב קנין הבית, ובדרכי משה (סימן קצב אות א) הוסיף בשמו שגם שכירות הבית עצמו נקנית במסירת המפתח. אולם הטור (שם סעיף ה) תמה על שיטה זו, וביאר שמסירת מפתח מועילה רק כאמירת 'לך חזק וקני' ואינה הקנין עצמו. וכך נפסק להלכה הן לענין קנין (סימן קצב סעיף ב) והן לענין שכירות (סימן שטו סעיף א).

אך גם לפי הנוקטים לכאורה שמסירת מפתח היא קנין, אין לכך כל שייכות לסיפור שלפנינו. שכן מה שקונה אינו עצם הגעת המפתח לידי הקונה, אלא מסירתו מידי הבעלים המקורי, המוכר, לידי הקונה, שמסירה זו היא 'הוראת בעלות' ואות על כך שהבעלים רוצים להעביר מרשותם את הבעלות על הנכס הננעל ונפתח במפתח זה.

ולכן, מעשה וקנין הגניבה בעגלת המשא של הישיבה, נעשה אך ורק בהוצאתה אל מחוץ לחצר הישיבה, ואין במסירת המפתח ובפתיחת המנעול שום חלק במעשה הגניבה. כל שיש לברר באשר למעורבותו של ראובן בנזק, היא אם כן, האם יש לו שותפות בנזק מדין מזיק או לכל הפחות מזיק בגרמא, אך לא מתורת גזלן.

ד. האם חייב ראובן על עצם הסרת המנעול מהעגלה

נקודה נוספת שיש להבהיר היא שאין לחייב את ראובן על עצם הסרת המנעול מן העגלה, למרות שזו הפעולה שנתנה את האפשרות לשמעות להוציא את העגלה ממקומה בחצר הישיבה.

אף שבדרך כלל שומר שהניח חפץ במקום מופקר חייב לשלם, וכפי שביאר בנת'בות המשפט (סימן רצא ס"ק יד) אין זה מחוייב שומרים אלא מדין מזיק, שכיון שהניחו במקום שממנו לא יבוא שוב ליד הבעלים נעשה מזיק, כיון שנחשב שעשה מעשה בחפץ חבירו ועל ידי מעשיו ניזק החפץ. ולדוגמה, אם יקח ראובן מעות של שמעון ויקברם בקרקע כדי שלא ייגנבו, ולא נעשה גולן שכן לא נטלם במחשבת גזילה, אך כיון שקברם בקרקע שאין בה סימן לא זכר היכן קברם, שוודאי מתחייב הוא לשלם כי קבורת המעות במקום שלא יזכר אחר כך, היא מעשה היזק גמור.

מכל מקום במקרה שלפנינו אין לטעון שבכך שראובן שחרר את העגלה מן המנעול, הביא אותה למקום שממנו ניתן היה לקחתה ולעשות בה שימוש שיביא בסופו של דבר להריסתה, ולחייבו – אם לא כגנב – כמזיק. זאת משתי סיבות: א. הוא לא הוציא את העגלה עבור שמעון לרחוב, אלא הניחה במקומה, ואם כן מאחר שלא עשה מעשה בגוף החפץ הרי הוא בכלל מעשה גרמא בעלמא, כמו פורץ גדר בפני בהמת חבירו. דומה הדבר לשאלה שהתבררה לפני רבנו שמואל די מודינה (שו"ת מהרשד"ם סימן שסה) ומעשה שהיה כך היה: שבת יוצחק היו להם יריעות בגדים בשותפות, היריעות היו מונחות בחנותו של יצחק, ובא שבת לבקש ממנו את מפתחות החנות כדי למכור את הסחורה ללקוחות. יצחק מסר לו את המפתחות אך התרה בו שלא יפתח את החנות לפני שאחיו יגיע לעבודה. שבת לא המתין לכוואו של אחיו של יצחק ופתח את החנות. כשבא יצחק לחנות ראה ששבת מתפקד כמוכר בודד, ומיד הבחין שנגנבה חתיכה יקרה של בד משי.

כעת טען נגד שבת שפתח בניגוד להוראותיו את החנות, שכן מראש ידע והתריע על כך שכמוכר יחיד לא יצליח בעוללתה על הנעשה בחנות, והגנבים ינצלו את המצב וישלחו בעוללתה ידיהם. בפועל התעורר ויכוח לגבי עצם מציאות בד המשי "גנוב" בחנות באותו יום, ומשפטם הוגש אל המהרשד"ם פסק לפטור את שבת מתשלום. הוא דימה את המקרה לפורץ גדר בפני בהמת חבירו שלהלכה נפסק כדברי הפוסקים שפטור מלשלם כדין גרמא בנזקין, והוסיף שאף לפי המחייבים את הפורץ גדר בפני בהמת חבירו, זאת מפני שהבהמה יכולה ללכת מעצמה ולכן היעלמותה היא פרי פעלו של הפורץ גם אם בעקיפים, אך הפורץ גדר ונגנבו חפצים דוממים, פטור לכולי עלמא שכן הגניבה מתייחסת אך ורק לגנבים ואינה נחשבת אף כפרי עקיף של עצם פריצת הגדר.

לעומת זאת, בחות יאיר (סימן רד) דן במעשה שהיה בכפר אחד בעת שמחת נישואין שלעת ערב הגיע כפרי אחד וגילה

בכה בית דין לגבות, ויש אופנים שזה רק דין כלפי שמיא, ובאופן זה יש נידון אם הדבר שייך כמי שגילו פחות מעשרים שנה, שאין עונשים בו בבית דין של מעלה. ויש מי שאומר שאחרי גיל עשרים צריך לתקן גם מה שעשה קודם לכן. הרחבה בנושאים אלו של חיוב לצאת ידי שמים ראה 'מכתלי בית הדין' חלק א' סימן ע'.

ג. למרות הסיוע שהגיש ראובן אינו שותף לחיוב הגניבה

נוסיף עוד להבהיר, כי למרות סיועו של ראובן למעשה הגניבה בקחתו את המפתחות, מעשה שבלעדיו לא הייתה יכולה הגניבה שבשאלה שלא מרעת להתבצע, מכל מקום אין בסיוע זה ממש לגבי חיובו של ראובן בגין הגניבה.

כך עולה ממקרה שנידון בשו"ת הרא"ש (כלל סד סימן א), בין ראובן ואשתו התגלע סכסוך ממוני ובעקבותיו נעלמו כמה פריטים יקרי ערך מביתו של ראובן. לפי מה שהבין ראובן לאחר מעשה, התבצע הדבר כך: אשתו לקחה את הפריטים שהיו מונחים בעליית הגג של הבית, והשליכה אותם מבעד לחלון העלייה אל החצר הסמוכה, שם אסף אותם אחיה, שמעון, וסייע לה להבריא אותם למקום מסתור שהכינה מראש.

ראובן ניגש לבית הדין וטען ששמעון הבריא את ממונו. הדיינים סירבו להשביע את שמעון על כך שלא סייע לאחותו להוליך ולהבריא את ממונו של בעלה, כי סבורים היו שאפילו אם עשה דבר כזה לא היה מתחייב מחמת כן, וממילא אין טעם להשביעו. ושאלו את הרא"ש אם אכן נהגו כדיון.

הרא"ש השיב ששמעון פטור בוודאי משבועה, שכן טענת ראובן היא טענת שמה, כיון שלא ידע את אשר הביא לאחור מעשה' אלא זו השערותו בלבד. גם אם נניח שאכן אלו הם פני הדברים, לא היה שמעון מתחייב לשלם, שכן ברגע שבו הגביהה אחותו את החפצים של בעלה במטרה לגנבם, היא קנתה אותם בקנייני גניבה אפילו ברשות הבעלים, וסיוע מאוחר לגנב אינו נחשב סיוע למעשה הגניבה עצמו, ואין כאן אלא גרמא במה שמנע מהבעל את האפשרות לרדוף אחר כך אחרי מה שנגנב ממנו.

מדבריו עולה, שככל שהמסייע לא היה מעורב במעשה הגניבה ולא נגע כלל בדבר הנגנב אינו נחשב מסייע לגניבה ואי אפשר לחייבו על כך, והרי הוא כפורץ גדר בפני בהמת חבירו שלגנבו נפסק להלכה (סימן שצו סעיף א) שפטור מדיני אדם גם אם הבהמה הלכה לאיבוד או נגנבה, אף שהדבר לא היה מתאפשר לולא פעולת הפריצה שלו. ולהרחבה מענין לענין באותו ענין נציין לנידון בין שני גנבים שהתברר בחות יאיר (סימן ריב), גנב א' השליך חפצים מחלון הבית אל החצר הסמוכה וגנב ב' אסף אותם ונמלט, מסיבה כלשהי נשאר החפצים בידי הגנבים ללא תביעה להשבתם, וכעת סירב הגנב בשני לחלוק בגניבתו עם הגנב הראשון. שם פסק החות יאיר שלגנב הראשון אין כל טענה לבעלות על החפצים למרות שהוא עשה את מעשה הגניבה.

בשואל שלא מדעת מתחייב מיד משעת הקניין. וברברי משפט (סימן רצב סעיף א) הכריע למעשה כדעת התוספות והטור שווראי כל זמן שלא השתמש בחפץ לא נעשה שואל ואינו חייב באונסין.

לפי זה במקרה שלפנינו, לא ניתן היה לחייב את שמעון במקרה של אונס, מאחר שלדעת המחבר כל עוד שלא הגיע לבית הגמ"ח ולא התחיל להשתמש בעגלה למטרותיו, אינו נחשב עדיין שואל שלא מדעת וגזול.

1. שימוש לא זהיר בעגלה נחשב מעשה

נזק

ואולם לאחר בירור פרטי המקרה בבית ההוראה מפיו של שמעון, נתברר שהעיסוק של שמעון בעגלה היה חסר זהירות ורשלני במזיד. הוא ניסה להקפיץ את העגלה מהמדרכה לכביש, דבר שלא התאפשר בתנאיה הטכניים של העגלה, ובכך ריסק בעצם במו ידיו את ציר העגלה כשהטיח אותה על משקלה בכביש. לכן בסיפור שלפנינו לרברי הכל יש לחייבו לשלם את הנזק במלואו.

וזה דבר המשפט

• אין לחייב את ראובן כגזול בידים, וממילא גם אין לחייבו על הנזק שאירע. לכל היותר היה אפשר לחייבו בידי שמים על השתתפותו העקיפה בנזק.

• מאידך, שמעון נחשב שואל שלא מדעת וחייב באונסין, ואף שבמקרה הזה לא היה ניתן לחייבו מדין שואל שלא מדעת, מכל מקום לאחר בירור הפרטים יש לחייבו מאחר שהתנהגותו הייתה פשיעה והיזק בידים, ולכן הוא חייב לשלם את מלוא הנזק.

את קהל החוגגים. הוא קשר את הפרה שלו לסורגי החלון ונכנס לשמוח עמם. יצא אחד החוגגים שיכור מתנודד, משך בקשר החבל וחזר לרקוד. הפרה כמובן הלכה לדרכה הנעלמת ושוב לא נודעו עקבותיה. באותו מקרה התפשרו הצדדים מאחר שזו גרמא שאינה שכיחה, אך שאלו את החות יאיר מה עיקר הדין בנסיבות דומות. בתשובתו חילק החות יאיר בין מקרה זה ובין מקרה של פריצת גדר בפני בהמת חברו, שכן בפריצת גדר לא עשה כל מעשה בגוף הבהמה ולכן הוא גורם בעלמא. אך במקרה זה שמא יש לדון את התרת החבל כמעשה בגוף הבהמה ולחייבו.

ואין לדמות התרת העגלה על ידי ראובן להתרת הבהמה על ידי הכפרי, שכן התרת הבהמה היא גמר הנזק שהבהמה הולכת מעצמה, אך התרת העגלה זה רק פתיחת דלת לגנב, וכדומה לנידון המהרש"ם שלא נשמרה היריעת הבר היקרה כנדרש, וגם בלאו הכי החות יאיר מניח הדבר בספק.

ב. ראובן לא הניח את העגלה במקום המועד לנזק, אלא בידי שומר טוב, בידי שמעון שלא היה אמור לעשות בה אחר כך מעשה היזק חסר אחריות. ואם כן אין עילה לחייבו מחמת כן.

ה. שואל שלא מדעת - גזול

נותר לנו לדון בחיובו של שמעון. שמעון ודאי לא התכוון לגזול את העגלה, אלא להסתייע בה לצורך מה שהוא ראה כדבר שיתרום לישיבה ולאווירה בה. הוא התכוון להשתמש בה זמן מועט ולהשיבה, ולכן אינו נחשב גזול ממש אלא 'שואל שלא מדעת' שלגביו נפסק (סימן רצב סעיף א, סימן שח סעיף ז) שדינו כגזול לענין כך שמתחייב באונסין.

נחלקו הפוסקים אם שואל שלא מדעת מתחייב באונסין משעת קנין כגזול, או רק משעת תשמיש, שכל זמן שלא נשתמש בחפץ אינו נחשב עדיין 'שואל' ואף שכבר עשה בו קנין לא התחייב באונסין: דעת הטור ושולחן ערוך (סימן רצב סעיף א) לגבי שומר שהגביה חפץ להשתמש בו, שאין לדונו משום שולח יד כי לא מחסרו, אלא מטעם שואל שלא מדעת גזול, שאינו חייב משעת הגביה אלא משעת תשמיש. ומקורו כתב הסמ"ע (סק"ג) מדברי התוספות בבבא מציעא (מא: ד"ה חרא). מנגד, דעת המחנה אפרים (הלכות גזלה סימן יח) שגם

מודעה רבה לאודייטא

ניתן להשיג את הספר 'מכתלי ביה"ד' כרכים א' וב',

ובו עשרות פסקי דין נבחרים מותך המהודר בדיני ממונות הלכה למעשה.

מוגשים בשפה ברורה השווה לכל נפש.

בטל': 1800-22-55-66

